

A has ezeregyéjszakája,

avagy

egybeesések, szerepek, haláltánc

(EGYBEESESEK) Krúdy és Proust írósművészetének rokonságát, az esetleges bergsoni indítást nem kisebb esztéta vizsgálta, mint Baránszky Jób László. „Arról van szó – vonja le a fontos következtetést –, hogy a bergsoni élményidő, a tartam, nem Proust ideje, aki mindent elemeire bont és így a mechanikus idő oknyomozása fonálan tér hozzá vissza és mintegy felfejti így, hanem Krúdyé, akinek közlésmódjában egy-egy élménypillanatba tömörül a múlt, és az élményben, ebben a művészi élményben, egyben mássá színeződve – először jelenik meg élményként.”

Az irodalomtörténetírás oknyomozóinak semmi bizonyítékuk arra nézvést, hogy Krúdy magányos borongásai során tanulmányozta volna az „idő filozófusát”, minden bizonnyal Proustot sem olvasta; ismerte Turgenyevet, Puskin Anyeginjét, Dickensét, sok mindent ismert, nem valószínű viszont, hogy olvasta volna Flaubertet, mégis egyik regényében Pest leírása kísérteties hasonlóságot mutat az Erzelmek Iskolájának Párizs-viziójával. De a párhuzamok felfejtése messzire vezetne. Egyik kevésbé ismert remekében, az Ulrik novellák vezérlő történetében, A has ezeregyéjszakája című beszélyben Krúdy „megelőlegezi” Beckettet is, a bűnös úriembert ápolója, Flegman sámlira ültetve utaztatja végig betegszobáján (azaz Magyarországon), s minden „állomás” rövid pihenőket tartanak, mely pihenők alkalmat teremtenek Ulriknek „elzengeni” a táj dicséretét, az állomási restik és vendéglők specialitásait. Mindez meghökkentően utal előre A játszma vége egyik emlékezetes jelenetére, amikor is Clov sámlin „utaztatja” Hammot.

S azután ott van a híres-nevezetes film, a Krúdy halála után négy évtizeddel bemutatott Nagy zabálás, amelynek alakjait, helyzetait ugyancsak „megálmodta” Krúdy a hulló magyar világban. Gondoljunk A pincér álma kísértetiesen jóvialis és borzongatóan bornirt vendégére, aki végigesi az étlapot (ami egy akkori magyar vendéglőben nem lehetett csekélység).

Az évés különben kései nagy Krúdy-elbeszélések és a vitathatatlan főmű, a Boldogult úrfikoromban egyik központi témája. „Valakit elvisz az ördög” – előlegezi meg Krúdy egyik kései regénycímében osztálya, a dszentri, a „vendéglői osztály” végzetét; ezekben az utolsó „gasztronómiai remeklések”-ben még egyszer kocsmaasztalhoz ülteti őket, de ironikus és önironikus stílusú itt már kevésbé „dallamos”, átzínezi valami kísérteties kopogós, mintha a halál temetésrendező képében állandóan ott állokodna a háttérben, és sétatálcájának zörejé időnként minden más hangot elnyom.

(SZEREPEK) Amikor a húszas évek végén a „gyomor”-novellák, az Ulrik-elbeszélések, a Purgatórium, a Zöld ász, a Boldogult úrfikoromban születik, Krúdy már súlyos beteg. (Kézenfekvő a magyarázot: azért ír annyit evésről, mert ő már nem ehét, orvosai szigorú diétára fogják. Mint minden kézenfekvő magyarázotban, ebben is sok igazság van, sok leegyszerűsítés is. Hagyjuk függőben.) Ezért is tűnik fel ezekben a kései remeklésekben

* Krúdy Gyula: A has ezeregyéjszakája, Héttorony Könyvkiadó. A szöveget gondozta és válogatta Krúdy Zsuzsa.

egy újabb szerep – közhely, hogy a Krúdy-írások hősei kivétel nélkül szerepeket vagy ugyanazon szerep variánsait „játsszák” el – a „beteges úriember” szerepe. Ime, hogyan határozza meg Ulrik úr önmagát ápolója, a „bűvészinas” vagy „kisértő” Flegman előtt: „Igaz, keserű íz jön fel a szájamba, mintha az egész világot meggyűlöltém volna, ha csak egyetlen mozdulatot teszek. Szeretnék visszavonni minden jó szót, amit életemben kiejtettem. Szeretnék visszavonni minden jócselkedetet, baráti poharat, még csak minden „jó napot”-ot is, amit valaha a doktoraimnak mondtam, amikor meglátogattak. (...) De hát kitől kaptam én honoráriumot azért, mert beteg voltam?” Ime, a nem kevésbé szangvinikus felelet. „Tapasztalatokban gazdagodott a tekintetes úr – felelt olyan bölcsen Flegman, mint egy fürdőszolga. – És esetleg epekövekben, amelyek drágábbak, mint a gyémántok. És esetleg karbunkulusokban, amelyek miatt majd nemigen fog tudni üldögelni sem” etc. – de addig is felületi a sámlira, és megkezdődik a kísérletes utazás a szobában, azaz az akkori Magyarországon, stációtól stációig...

Ulrik, Pisztoly mellett, minden bizonynyal a hatalmas és szerteágazó Krúdy-életmű legkülönösebb és legrejtélyesebb hőse avagy „szerepe” –, noha a beteges úriember életében ugyanvalóst semmi rejtély; átlátszó ez az élet, mint az ablaküveg és hullásában sincs semmi hősie; Ulrik beteg, már nem is lehet más, mert megundorodott ama szerepektől, amelyek a hozzá hasonló „földesuraságokra” várnak; „udvartartása” – gazdasszonya és ápolója – teljesen kielégíti, velük játssza végig és újra az életét, amelyben álom és valóság kísértetiesen keveredik, és a háttérben ott ólálkodik a halál, fekete ruhában, mint egy temetésrendező. Ulrik úr végül meg is hal, de utána minden külön értesítés nélkül feltámad, és

Krúdy estéje

ott folytatja unatkozásait, ahol abbahagyta. (Ne feledjük, Pisztoly is feltámad, noha feltámadása után bölcsőbb lesz tapasztalatokban és elindul „kakast keresni” az egyik legbizarrabb és leggyönyörűbb Krúdy-elbeszélésben.)

Hogy mennyire világosan látja Ulrik maga körül a halál közelségét, arra egyik levélváltása is példa, melyet iker-testvérel, Ubullal folytat. „Mit tenne maga Kossuth Lajos helyén? – kérdezte egy papírcédulán Ubull ikerestvérét, amikor Kossuth Lajos Turinban nagybeteg volt. Az ikerestvér megfordította a cédulát és annak a hátára írta: – Pióccákat rakatnék a hátamra, mert a pióca a rossz vért kiszívja. – Ubull így válaszolt: – Maga boldogtalan! A nemzeti ügyről van szó, nem a múlt betegségről. Betegség nincs a világon, csak akkor, ha az ember maga akarja.”

Ime a homisítatlan magyar abszurd. S talán az elbeszélés címe sem teljesen véletlen, Magyar betegség a címe.

Az Ulrik-novellákban a merengő Krúdy-stílus kísértetiesebb, reszelősebb, kopogósabb lesz, Krúdy humora pedig egyre „feketebb”. Ulrik mintha színpadon élne és egyfolytában vitatkozik, házsártoskodik gazdasszonyával, Csapó Gizellával és ápolójával, „Flegman”-nal. Valami tehát nem volt – hol volt, hol nem volt – magyar világ rémlik fel minduntalan, ahol az uraság – a „szultán”, jelöli egy helyen Krúdy Ulrikot – véget nem érő „hitvitákat” folytat udvartartásával. „Flegman” elbeszéléséről elbeszélésre amolyan hoppmesteri, udvari bolondi szerepet tölt be itt, mindez természetesen egyértelműen parodisztikus is, a Jókai-regényekből ismert szabadságharc utáni „csacsíhasú magyar földesuraság” és udvari „lengyel”-je civakodásait eleveníti fel és gúnyolja ki.

De Ulrikra nem is a képzelt vagy valódi betegségei a legjellemzőbbek, hanem unatkozása. Egyszerűen unja magát: a valóság neki már nem kínál olyan szerepeket, amelyekben megcsillogtathatná tehetségét – már természetesen, ha lenne neki ilyesmi –, hősie és beteg, örökös panaszkodva unatkozik.

És körülötte egyre kísértetiesebb lesz az élők és egészségesek világa. Mintha elmagygyintézetből kiszökött örültek vennék körül. Mintha ő lenne az egyetlen normális magyar ebben a furcsa, álomszerűen sejtelmes félmúltban, ő, aki pióccákat rakatna a beteg Kossuth hátára. Mert fő az egészség! Egyébként a „beteg úriember” alakja más és más változatban több kései remeklésben is feltűnik, mindenekelőtt a Rezeda Kázmér szép élete című regényre gondolunk – ami már önmagában is bizonyítja, hogy Krúdy „szerepeihez” soha nem lesz hűtlen –, újabb és újabb alakváltozatokban, variánsokban tűnnek fel és múlnak ki, osztályához, a „vendéglői osztály”-hoz hasonlóan. Ahogyan a régi közkedvelt kiskocsmák, úgy lassan a régi, eleven vendégek is eltűnnek, vagy megbetegednek.

Csak a romhalmoz marad, az igaznak halovány, fakó másolata...

Igy az evés – úgy is, mint „mechanikus cselekvés”, úgy is, mint gourmand-ök igénykedése – egy vegetáló és haldokló osztály búcsúja a színpadtól, amely nekik adótt.

(HALÁLTÁNC) Az Ulrik-történetekkel és a „gyomor”-novellákkal nagyjából egy időben két szatirikus regény is születik, mintegy a főmű, a Boldogult úrfikoromban kíséretében: az Etel király kincse és a már említett Valakit elvisz az ördög. Ha az áhitott és vágyott nagyregényt nem is írja meg Krúdy, kései remeklései mégis hatalmas mozgóképbe tömörítik a magyar világot. Az Etel király kincsében Szabolcs (Lábfajós úriember a tizenkilencedik század végétől) vezérletével indulnak el nyírségi urak megkeresni Attila király kincsét, de az egész „hősies” kincskeresés végtelen dorbézolásba fúl. Egy dárúdó (ún. „duschmarsch”) a témája a Boldogult úrfikoromban című remekműnek is, itt Pista úr vezérletével mulatároznak az úriemberek egy pesti vendéglőben, s az elfajuló mulatság egyre kísértetiesebb és nyomasztóbb lesz, amolyan „nagy magyar zabálás” vagy inkább „nagy ivás”. A megmentési kísérlet – maga az ötlet is merőben szarkasztikus – a Valakit elvisz az ördögben körvonala: újra útra kél a legendás Vörös postakocsi, amely ezután még két regényben is feltűnik: A kékszalag hősieben és a Rezeda Kázmér szép életében. Alvinczy Eduárd, a vezérek leszármazottja szeretné magyar királlyá koronáztatni magát, ezért útra kél a legendás Nyírségben, hogy felvásárolja a pusztuló dzsentri váltóit, és maga mellé állítsa a nemességet, hivatelt torozozzon királlyá választásához, de be kell látnia, hogy ezek az „úriemberek” már annyira romlottak és „haládatlanok”, hogy senki és semmi – még az arany sem – segíthet rajtuk.

Ezekben a regényekben Krúdy varázspálcájának érintésére mint egy haláltáncmenetben vonul fel az egész „vendéglői” osztály.

Táncra mégis a Boldogult úrfikoromban zárójelenetében kerül sor, amikor is az inkognitóban utazó ismeretlen nagyúr táncra kéri Vilánt. Itt hirtelen átvált a történet. „És az alkonyi órában megint megszólalt a Bécs Városához címzett vendégfogadóban a zongora – de egy másik zongora és egy másik zongorista, aki talán még az ördögös lovagot is felülmúlta művészetével. (...) Több zenebartartzkodott ebben az időben a sörházban, de bizony egyik se tudta volna megmondani, hogy mely keringő vagy valcer hangzott akkor a zongora felől, talán egy olyan zeneszám, amelyet még egyikük sem hallott, amelyet többé a zongora sem tudna még egyszer eljátszani...”

És a tánc után újra visszazökken a regény, valami „titokzatos légáramlás” surran be a nyitva hagyott ajtón és sorra kifűjje a részeg mulatózókat. Mélyen jellemző Placcnak e „változatos korhely”-nek a búcsúja, aki „... öntudatos ember volt, tisztán látta a helyzetet, hogy ő innen már csak egyenesen haza mehet, haza abba a reménytelenségbe, ahol nem várakozik rá senki, legfeljebb a halál. Nincs levél az asztalán, nincs üzenet a számára, nincs egy hang, amely szemrehányást tenne neki elmaradásáért. Uhh, az ágy szélén, fújhatja maga körül keserű cigarettafüstjét, bámulhatja a négy falat...”

Itt felsejlik a vég is, amely se nem ünneplés, se nem különösebben elborzasztó. Gondoljunk egy pillanatra Az alvós módzartai című Krúdy-novella talányos-ironikus megállapítására: „De hiszen nincsen két embernek ugyanazon imádsága a földön, mégis eltálnak ugyanazon helyre.”

Ahogy Placc is magára marad a végén, akárcsak az Elnök a regényben, vagy az Ezredes egy emlékezetes novellában (Utolsó szivar az Arabs szürkében), talán nem véletlen az sem, hogy zseniális Krúdy-regényében Márai is magányosnak, elesettnek ábrázolja hőseit. Szindbád hajnalban, a lumpolásból hazatérve, ágyára fekszik és elmereng. „A gyertya lángja megvilágította Szindbád ágát, s az ágy körül székeken-asztalokon elszórt Jókai-füzeteket...” Az egyikben lapozgatni is kezd, „... de a vaksi fénynél homályosan látott csak; s máskülönbben is első-tétedett a világ szemel előtt. Ezért kiejtette ujjal közül a füzetet, behunyta szemét s mellén keresztbe fonta karjait. Most már igazán utazott Szindbád, s szívet, mely néhány pillanattal előbb még vadul dobolt... különös békesség és nyugalom ejtette meg (...) Így mosolygott és utazott a hajós, mert végre hazament. A gyertya csonkig égett, s utolsó lobbanásával megvilágította Szindbád arcát. Most bölcs volt a csukott szemű arc, közömbös és szigorú. Csak Keleten tudnak ilyen közömbösen és méltóságteljesen nézni az urak, mikor vége van valaminek.”